

PROKURORŲ VEIKLOS VIZIJA NEPILNAMEČIŲ SOCIALIZACIJOJE

Doc. dr. Algimantas Urmonas

Lietuvos teisės universitetas, Teisės fakultetas, Administracinės teisės ir proceso katedra,
Ateities g. 20, 2057 Vilnius
Telefonas 271 45 45
Elektroninis paštas umonika@takas.lt

Pateikta 2002 m. birželio 27 d.

Parengta spausdinti 2002 m. spalio 17 d.

*Recenzavo Lietuvos teisės universiteto Socialinio darbo fakulteto Psichologijos katedros profesorius
habil. dr. Viktoras Justickis ir šio Universiteto Policijos fakulteto Policijos teisės katedros vedėjas docentas
dr. Alvydas Šakočius*

Santrauka

Šiame straipsnyje siekiama atskleisti žmogaus ir visuomenės teisėtu lūkesčiu¹ (Usher, 2001, p. 6–76) ir teisiniu tikrumu² (Usher) pagrįstas prokurorų veiklos nusikalstamumo kontrolės politikos kaitos tendencijas atsižvelgiant į tarptautinius teisinius standartus, nustatančius galimus socialinių reakcijų į nepilnamečių nusikalstamumą modelius, pateikti, autoriaus nuomone, prokurorų vykdomos tinkamos nusikalstamumo kontrolės ir prevencijos administravimo standartą, taip pat aptarti vaiko nekriminogeninės socializacijos priežiūrą Lietuvos Respublikoje.

Straipsnį sudaro keturios dalys. Pirmojoje dalyje aptariami tarptautiniai nepilnamečių nusikalstamumo kontrolės teisiniai standartai ir prokurorų socialinė reakcija į nusikalstamumą Lietuvoje galiojančių įstatymų požiūriu. Antrojoje dalyje nagrinėjamas teisinis nepilnamečių nusikalstamumo prevencijos valdymo administracinis organizavimas ir jo sąlygos.

Nusikalstamumo lygio ir prokurorų adekvačių reakcijų į nepilnamečių nusikalstamumą problema atskleidžiama trečiojoje straipsnio dalyje. Ketvirtojoje dalyje nagrinėjama prokurorų vykdoma teisinė vaiko rezidentinės globos politika, veiklos vizija ir misija.

Pagrindinės sąvokos: nusikaltimų kontrolė, nepilnamečių socializacija, prokurorų veikla

Įvadas

Prokurorai, kaip nepilnamečių³ nusikalstamumo⁴ kontrolės⁵ subjektai, tiesiogiai arba netiesiogiai daro įtaką nepilnamečių elgesiui: nukreipia juos elgtis nepažeidžiant įstatymų, kartu su kitomis suinteresuotomis institucijomis sprendžia nepilnamečių nusikaltėlių resocializacijos klausimus.

¹ Teisėto lūkesčio apsaugos principas, būdingas Europos teisei.

² Teisinio tikrumo principas apima teisėto lūkesčio apsaugos principą. Žmogus ir visuomenė turi teisėtus lūkesčius, vertus teisinės apsaugos, nes tikisi, kad prokurorai, vadovaudamiesi nacionalinės teisinės sistemos galimybėmis, darys tinkamą poveikį nusikalstamumui. Plačiau apie šio principo taikymą Europos teisėje žr. Usher J. A. *Bendrieji Europos Bendrijos teisės principai*, 2001.

³ *Nepilnamečiai*, remiantis Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 11 straipsniu, yra asmenys nuo 14 iki 18 m. Baudžiamosios teisės požiūriu asmenys iki 14 m. vadinami mažamečiais. Straipsnyje greta *nepilnamečių* sąvokos vartojamos *jaunų žmonių, vaikų, jaunų nusikaltėlių* sąvokos.

⁴ Į nusikalstamumą siūlome pažvelgti plačiau, t. y. kaip į socialinį žmogaus veiklos procesą. **Nusikalstamumas** – istorijos socialiai nulemtas žmonių veiklos procesas – neigiamai vertinamas socialinis teisinis reiškinys, turintis savus dėsningumus, kiekybinę ir kokybinę išraišką, ankstesnės socialinės veiklos rezultatus sujungiantis į naujos žmogaus veiklos darymo priežastis ir sąlygas, kurias tikimybiskai gali panaudoti konkretūs asmenys ar asmenų grupės, darydamos nusikaltimus, ir dėl to turintis žmogui ir visuomenei neigiamų padarinių bei reikalaujantis specifinių valstybinių ir visuomeninių kontrolės priemonių.

⁵ **Nusikaltimų kontrolė** – prioritetinga asmens, visuomenės ir valstybės apsaugos nuo nusikalstamų veikų teisinės politikos valdymo funkcija, įgyvendinama taikant ir tarpusavyje derinant prevencinius teisinius reguliacinius ir administracinius bei kriminalinės justicijos prevencinio ir prievartos poveikio metodus. Kontrolė vykdoma teisišomis nusikaltimų prevencijos, kriminalinės justicijos, operatyvinės (nusikaltėlių žvalgybos), kriminalinių bausmių vykdymo ir kitos panašios politikos įgyvendinimo (valdymo) formomis.

Nepaisant to, piliečių bendruomenėje vyrauja nuomonė, kad valstybės, prokuroro ir visuomenės institucijų daugetas bei jų veiklos įvairovė per mažai susijusi su nepilnamečių nusikalstamumo kontrolės strategija, taktika ir nusikalstamumo mažinimo procesu. Teigiama, kad institucijų veiklos interesai yra savitiksliai, izoliuojantys ir nesiejami su nusikalstamumo kontrolės tikslais ir būtinu bendradarbiavimu su bendruomene. Manoma, kad konkuruojantys, nesuderinti žinybiniai, taip pat regioniniai įvairaus lygio nusikalstamumo kontrolės rūšių įgyvendinimo interesai (pvz., baudžiamojo persekiojimo, nusikaltimų prevencijos, bausmių vykdymo) turi įtakos tam tikriems nusikalstamumo kontrolės valdymo trūkumams. Kita vertus, veiksmų, nukreiptų prieš nepilnamečių nusikalstamumą, derinimas nėra siejamas su tam reikalingos informacijos valdymu, naudojimu ir disponavimu.

Bendrų veiksmų (kriminalinės justicijos ir socialinės prevencijos priemonių), nukreiptų prieš nepilnamečių nusikalstamumą, derinimas, pasireiškiantis bendra socialine teisine politika, aktualus stojimo į Europos Sąjungą kontekste įgyvendinant konstitucines žmogaus teises ir laisves, vykdamas teisinės sistemos reformos dokumentuose suformuluotas nuostatas.

Šiame straipsnyje siekiama atskleisti žmogaus ir visuomenės teisėtu lūkesčiu¹ ir teisiniu tikrumu pagrįstas prokurorų veiklos ir nusikalstamumo kontrolės politikos kaitos tendencijas, atsižvelgti į tarptautinius teisinius standartus, nustatančius galimus socialinių reakcijų į nepilnamečių nusikalstamumą modelius, pateikti prokurorų tinkamos nusikalstamumo kontrolės ir prevencijos administravimo standartą.

Siekiant apžvelgti pagrįstas prokurorų veiklos nusikalstamumo kontrolės politikos kaitos tendencijas buvo atlikta tarptautinių ir nacionalinių teisės aktų, teisės ir kitų socialinių mokslų literatūros bei praktikos analizė, remtasi autoriaus daugiau nei 30 metų patirtimi, sukaupta dirbant nusikalstamumo kontrolės organizavimo srityje, atsižvelgta į socialinius pokyčius, veikiančius administracinio teisinio reguliavimo praktiką ir tikrosios vaiko nekriminogeninės socializacijos priežiūros vykdymo sąlygas Lietuvos Respublikoje.

1. Prokurorų socialinė reakcija į nepilnamečių nusikalstamumą ir tarptautiniai teisiniai standartai

Nustatant prokurorų teisinės elgsenos modelį ir vietą nepilnamečių nusikalstamumo prevencijoje teritoriniu aspektu būtina remtis ne tik apskričių, savivaldos bei kitų suinteresuotų institucijų, bet ir teisinių strateginių ir taktinių (metodinių) pagrindų bei tarptautinės ir šalies socialinės teisinės praktikos analize.

Strateginei teisinių pagrindų daliai vertinant ją sisteminiu požiūriu priklauso Lietuvos Respublikos Konstitucija, tarptautinės teisės aktai ir Lietuvos Respublikos įstatymai, susiję su tarptautinės ir nacionalinės programos vaikų (nepilnamečių) teisių, laisvių, teisėtų interesų apsaugos, jų socializacijos ir nusikalstamumo kontrolės ir prevencijos klausimais. Šios dalies sisteminė analizė padeda objektyviau nustatyti pagrindinius prokurorų veiklos nusikalstamumo kontrolės ir prevencijos srityje tikslus (viziją), jų veiksmų pobūdį (misiją), teisinio statuso poreikius, atitinkančius viziją, taip pat misiją, numatomo teisinio statuso kvalifikacinius reikalavimus, reikalingos informacijos poreikius, teisės ir teisinės sistemos tobulinimo kryptis ir pan.

Strateginiai teisinių pagrindų dalies principai yra teisiniai etalonai, kurie turi būti įgyvendinami Lietuvos valstybės institucijų veikloje pasitelkus teisinį, ekonominį, dorovinį, kultūrinį ir kitokį socialinį šių principų įgyvendinimo infrastruktūrinį mechanizmą.

Prokurorai, įgyvendindami Lietuvos įsipareigojimus socialinės reakcijos į nepilnamečių nusikalstamumą požiūriu, pagal tarptautinius teisinius standartus turi suderinti savo institucinį

¹ Prokuratūra padeda teismams įgyvendinti teisminę valdžią. Šiuo aspektu teisinio nepilnamečių nusikalstamumo kontrolės ir prevencijos valdymo organizavimo mechanizme ji gali užimti vyraujančias pozicijas. Šis valdžios turėjimo aspektas sukelia teisėtus žmonių lūkesčius, kad prokurorai, turintys valdžią, gali iš esmės daryti poveikį nusikalstamumo kontrolei ir prevencijai. Žr.: Lietuvos Respublikos prokuratūros įstatymas // Valstybės žinios, 1994. Nr. 81–1514. 1994. Nr. 86–1620; 1997. Nr. 22–543; 1998. Nr. 114–3187. 2000. Nr. 103–3259.

ir veiklos statusą, užimti objektyvius valstybės poreikius nepilnamečių nusikalstamumo prevencijos atžvilgiu atitinkančias pozicijas.

Galėjimas visuomenėje išugdyti vaiko (nepilnamečio) nekriminogenišką pasaulėžiūrą yra esminė, tarptautinės ir nacionalinės teisės suformuluota nusikaltimų prevencijos nuostata. Vaikai neturėtų būti laikomi tik socializacijos ir kontrolės objektais. Jie turėtų būti aktyvūs visuomenės nariai ir visaverčiai ir lygūs socializacijos ir integracijos procesų partneriai (Jungtinių Tautų nepilnamečių nusikalstamumo prevencijos gairės (Rijado gairės), 1990). Laikomasi nuomonės, kad vaikas yra socialiai pažeidžiamas, todėl jo teisių ir laisvių apsaugai keliami didesni reikalavimai.

Normaliai funkcionuojanti vaiko teisių apsaugos socialinių, teisinių, ekonominių, kultūrinių, socialinių–psichologinių santykių užtikrinimo sistema tinkamai socializuoja vaiką, formuoja jo nekriminogenišką pasaulėžiūrą, mažina neigiamą aplinkos įtaką elgesiui. Tinkama vaiko socializacija yra vienas iš pirminių nusikalstamumo kontrolės ir prevencijos veiksnių.

Strategiškai spręstina nepilnamečių teisių ir laisvių apsaugos organizavimo problema.

Pagrindinių vaiko teisių ir laisvių apsaugą teisiškai vertinti reikia objektyvios socialinės, ekonominės, kultūrinės, medicinos ir panašios informacijos pagrindu.

Kita vertus, tikslinga suderinti vaiko teisių ir laisvių bei jo teisėtų interesų apsaugos užtikrinimą, bei nepilnamečių nusikaltimų prevenciją.

Užtikrinant vaiko teisių ir laisvių bei jo teisėtų interesų apsaugą būtina nutarti, kokia institucija derinant vaiko, šeimos, mokyklos ir kitus viešuosius interesus gali visapusiškai vykdyti įstatymais reglamentuotą vaiko nekriminogeninės socializacijos priežiūrą.

Taktiniai (metodiniai) teisiniai pagrindai atskleidžia nepilnamečių nusikalstamumo prevencijos teisinio valdymo organizavimo galimybes ir motyvuoja strategines nuostatas, susijusias su prokurorų galimo veikimo kryptimis.

2. Teisinis nepilnamečių nusikalstamumo prevencijos valdymo organizavimas ir jo sąlygos

Teisinis nepilnamečių nusikalstamumo prevencijos valdymo organizavimas – teisės normomis reguliuojama prokurorų, apskričių, savivaldos institucijų bei kitų suinteresuotų institucijų, jų teisinio statuso, vidinių ir išorinių valdymo santykių, palaikomų įgyvendinant valdymo tikslus bei uždavinius, sistema.

Teisinio nepilnamečių nusikalstamumo prevencijos valdymo organizavimas yra vienas iš pagrindinių nusikalstamumo kontrolės sistemos valdymo svertų, kurie plačiąja prasme yra žmonės, informacija, įstatymai, doktrinos, materialiniai ištekliai, ekonominės paskatos, administravimas bei finansinis ir valdymo auditas.

Prokuratūra, veikdama prie teismų ir atstovaudama valstybei, įstatymų nustatyta tvarka padeda vykdyti teisingumą bei siekia užtikrinti teisėtumą. Taip prokuratūra padeda teismams įgyvendinti teisminę valdžią. Šiuo aspektu teisinio nepilnamečių nusikalstamumo kontrolės ir prevencijos valdymo organizavimo mechanizme ji gali užimti vyraujančias pozicijas.

Galiojančių įstatymų analizė rodo, kad prokuratūros vykdomos nusikalstamumo prevencijos tikslai nenurodyti tiesiogiai. Prokurorų veiksmų derinimas su apskričių, savivaldos ir kitomis suinteresuotomis institucijomis kovojant su nepilnamečių nusikalstamumu iš esmės atliekamas remiantis juridiniais faktais, t. y. padarytais nusikaltimais kriminalinės justicijos srityje: vykdant baudžiamąjį persekiojimą, kontroliuojant kvotos institucijų veiklą, atliekant parengtinį tardymą, palaikant valstybinį kaltinimą, kontroliuojant nuosprendžių vykdymą bei derinant kvotos ir parengtinio tardymo institucijų veiksmus kovojant su nusikalstamumu.

Siekiant civilinio teisinio nusikalstamumo prevencinio tikslo ir pažeidus nepilnamečių teisėtus interesus, o pareigūnams, privalantiems ginti šiuos interesus, nesiėmus priemonių pažeidimams pašalinti, prokurorų veiksmai kovojant su nepilnamečių nusikalstamumu yra netiesioginiai, nes prokurorai siekia patenkinti civilinį ieškinį.

Šiuo metu prokurorų taikomas nusikalstamumo kontrolės kriminalinės ir civilinės justicijos teisinės priemonės suderinus su vaiko nekriminogeninės socializacijos siekimu ir papil-

džius naujomis teisinėmis vaiko socializaciją užtikrinančiomis priemonėmis galima geriau įgyvendinti nusikalstamumo prevencijos tikslus.

Nepilnamečių nusikalstamumo prevencijos tikslai nusikalstamumo prevencijos subjektų teisiniu statusu nustatomi taip abstrakčiai, kad prevencijos sąnaudos ir pasiekti rezultatai lieka nepamatuojami, o konkreti atsakomybė tarsi išnyksta. Nusikalstamumo prevencijos praktikoje susidaro „bešeimininkė“ jos problemų valdymo situacija: neaišku, kas ir kaip privalo reaguoti į nepilnamečių nusikalstamumo būklę, numatyti nusikalstamumą, organizuoti išsamesnius nusikalstamumo būklės ir prevencijos efektyvumo tyrimus ir pan.

Šeima nepilnamečiams yra viena svarbiausių socialinės įtakos grupių. Moksliniai tyrimai rodo, jog esama nepilnamečių padarytų nusikaltimų ir šeimos ypatumų ryšio (Sniečkutė, 2002), todėl norint sukurti veiksmingas nepilnamečių nusikalstamumo prevencijos programas daug dėmesio reikia skirti šeimos ir nepilnamečio santykių problemoms spręsti. Svarbu, kad nepilnamečiai būtų teisingai orientuoti gyvenime ir patirtų kiek galima mažesnę veiksmų, galinčių lemti apsisprendimą imtis neteisėtų priemonių, įtaką.

Nemažai šeimų dar neprisitaikė darniai gyventi naujomis, rinkos ekonomikos ir demokratijos sąlygomis, todėl tinkamai neprižiūri arba net visai atsisako globoti savo vaikus. Taigi šiuo laikotarpiu ypač daug dėmesio tenka pirminei vaikų socializacijos priežiūrai ir kontrolei. Ypač būtina stiprinti teisinę šeimos pirminės vaikų socializacijos priežiūrą. Atskleidus faktus, jog vaikai šeimose neprižiūrimi, reikėtų pasitelkti kitų socializacijos institutų kompensacinį poveikį.

Asocializuotiems nepilnamečiams kyla problemų dėl socialinių teisių vertybių ir susiformavusių netinkamo elgesio stereotipų, kurie reiškiasi automatiškai, t. y. nevyksta moralinė elgesio motyvų atranka. Netinkamo elgesio stereotipai, dažniausiai susiformavę žemos ir skurdžios vartotojiškos kultūros sąlygomis kriminogeninėje aplinkoje, daugeliu atveju pasireiškia automatiškai. Tai ypač akivaizdu situacinių nusikaltimų atvejais.

Būtina atkreipti dėmesį į visoms Lietuvos socialinėms institucijoms bendrą problemą, su kuria prevenciniame darbe susiduria daugelio kitų šalių nepilnamečių nusikalstamumo prevencijos subjektai. Tai marginalumo įtaka nusikalstamumui.

Marginalai – žmonės, dėl socialinių pokyčių visuomenės atstumti ar pasitraukę iš vieno socialinio sluoksnio, ir politiniu, teisiniu, socialiniu, ekonominiu bei kultūriniu ir psichologiniu požiūriu neprisitaikę prie kito (Urmonas, Urmonienė, 2001). Skurdas, nedarbas, ekonominis ir socialinis nestabilumas, neišsipildę lūkesčiai, asmens ir socialinių grupių planų žlugimas skatina marginalizacijos procesą, kurio rezultatas – socialinio nuskurdusių žmonių sluoksnio atsiradimas. Formuojasi ir stiprėja „socialinis dugnas“, kuriam priklauso elgetos, benamiai, alkoholikai, narkomanai, prostitutės, beglobiai, benamiai vaikai ir pan.

Marginalumas glaudžiai siejasi su nusikalstamumo problemomis. Ryšys yra abipusis – marginalizacija didina nusikalstamumą, o žmogaus žymėjimas kriminalinio nusikaltėlio etikete sutvirtina jo marginalumą ir socialinius gebėjimus nusikalsti. Jaunų „kriminalinių klasių“ susidarymas kelia ypač didelę grėsmę Lietuvos ateičiai. Marginalai, taip pat nusikaltėliai, antikinės marginalizacijos požiūriu yra rezervinė nusikalstamumo jėga, terpė didėti nusikalstamumui. „Kriminalinės klasės“ išsiskyrimas didina visuomenės nesaugumo jausmą ir kelia grėsmę nacionaliniam saugumui. Lietuvoje kyla pavojus, kad didelė pilietinės bendruomenės dalis nuolat bus tam tikroje socialinėje izoliacijoje, liks už aktyvaus gyvenimo ir kitų institucinių sistemų, kurios individui teikia paramą teisę gerbiančioje visuomenėje, ribų.

Užsienio šalių „totalinių institutų“ (koncentracijos stovyklų, kalėjimų, kolonijų, psichiatrijos ligoninių ir net tarnybos armijoje) tyrimai atskleidė dėsningumą, kad ekstremalios resocializacijos sąlygos žmogų ne tik dezorientuoja, bet ir priverčia moraliai žlugti (Goffman, 1959). Prie tokių ekstremalių situacijų priskirtinos:

- 1) **izoliacija** nuo išorinio pasaulio (aukštos sienos, grotos, specialūs korpusai ir pan.);
- 2) nuolatinis **bendravimas** su tais pačiais asmenimis;
- 3) ankstesnio **tapatumo netektis**, kurią sustiprina persirengimo ritualas (civilius drabužius keičiant specialiąja apranga);
- 4) **pervardijimas** – senojo vardo ir pavardės pakeitimas į „numerį“ ir kito statuso įgijimas: kareivis, nuteistasis, ligonis;

- 5) **aplinkos keitimas** nauja, asmenybės individualumo nepripažįstančia aplinka;
- 6) **atpratimas** nuo turimų įpročių, vertybių, papročių ir pratinimasis prie naujų;
- 7) **veiksmų laisvės netektis**.

Kriminogeniniai ir antikriminogeniniai veiksniai mokykloje susiję su mokyklos, kaip socializacijos instituto, ir mokytojų, kaip socializacijos agentų, veikla. Atėjęs į mokyklą vaikas tiesiogiai per įgyjamas žinias ir bendravimo praktiką su mokytojais ir bendraamžiais susiduria su „didžiojo pasaulio“ socialinių vertybių ir elgesio stereotipų kolizijomis.

Mokykla turėtų būti tobulėjimo, o ne tik žinių perteikimo vieta. Įprastomis dienomis mokykloje pasitaikančios situacijos bei įvykiai sudaro sąlygas moralinėms problemoms svarstyti ir teisiškai šviesti mokinius.

Mokyklos turėtų keistis taip, kad paremtų kiekvieną. Mokykla, kuriai pavyks suformuoti tiek asmenybių, kiek tik įmanoma, patirs sėkmę. Ji užkirs kelią nerimą keliančiam elgesiui bei taisyklių pažeidimui, taip pat mokykloje atsirandančiai marginalizacijai pasireikšti. Kuo teigiamesnis bendras moksleivių turimas patyrimas, tuo mažiau nusikaltimų jie padarys. Iškritimas iš mokyklos yra vienas iš labiausiai marginalizacijos procesą greitinančių veiksmų.

Yra tam tikras kriminalinės justicijos, teisėsaugos institucijų veiklos ir nepilnamečių nusikalstamumo būklės teisinės priežiūros ryšys. Pastaruoju metu šių institucijų veikla disfunkciškai susijusi su plintančiu nusikalstamu nepilnamečių elgesiu. Lietuvai pereinant iš totalitarinio režimo į demokratinį dėl nepakankamai valdomų socialinių pokyčių teisinėje sistemoje atsirado trūkumų, kurie tapo nepilnamečių padarytų nusikaltimų priežastimis ir sąlygomis. Šis laikotarpis – savotiškas suirutės metas, kai kūrėsi naujos institucijos, dėl natūralių priežasčių neturėjusios darbo su nusikaltusiais nepilnamečiais patirties arba įgaliojimų imtis atitinkamų veiksmų. Tokia padėtis turėjo įtakos nepilnamečių daromų teisės pažeidimų didėjimui.

Nepilnamečių nusikalstamumo didėjimas atskleidžia ne tik dabartinės nepilnamečių nusikalstamumo kontrolės ir prevencijos sistemos, bet ir nusikalstamumo prevencijos reformos strategijos trūkumus. Mūsų nuomone, tarpusavyje nepakankamai gerai suderinti šie strateginiai dokumentai: „Vaikų ir paauglių nusikalstamumo prevencijos nacionalinė programa“ (Vaikų ir paauglių nusikalstamumo prevencijos nacionalinės programos vykdymas, 2000), „Nepilnamečių justicijos programa“ (Teisės problemos, 1999, p. 17–42), taip pat kitos šalies ir regioninės programos. Nesuderinti socialinių programų socializacijos tikslai su ankstyvąja prevencija ir pastarosios tikslai su deviacinio ir delinkventinio jaunimo desocializacijos ir resocializacijos tikslais bei įgyvendinamomis priemonėmis.

3. Nusikalstamumo lygis ir prokurorų adekvačių reakcijų į nepilnamečių nusikalstamumą problema

Analizuodami nusikalstamumo statistiką objektyvius asmens ir visuomenės saugumo poreikius nepilnamečių nusikalstamumo didėjimo kontekste, nusikaltimus padariusiems nepilnamečiams integruojantis į kriminogeniškiausią 18–29 metų jaunimo nusikalstamą terpę turime aiškiai suprasti, ar prokurorai, vadovaudamiesi visuomenės teisėtais lūkesčiais, jiems keliamais teisiniu tikrumu pagrįstais uždaviniais ir nustatytomis funkcijomis, tinkamai reaguoja į nepilnamečių nusikalstamumą.

Nusikalstamumo prevencijos srityje Lietuvos teisės aktai prokurorus pirmiausia nukreipia į kriminalinės justicijos poreikiais užtikrinamą baudžiamąjį persekiojimą. Remiantis šiuolaikine nusikalstamumo prevencijos įgyvendinimo samprata minėta prokurorų veikla tik netiesiogiai derinasi su nusikalstamumo prevencijos sistemos tikslais. Tokia problemiška situacija taisytina atsižvelgiant į kitų šalių prokurorų įgytą patirtį.

Tikslindami prokurorų veiklos viziją nepilnamečių nusikalstamumo prevencijoje turime numatyti, kaip dabartinės prokuratūros teisinės galimybes suderinti, papildyti ir pritaikyti prie naujų galimybių, kad naujosios vizijos įgyvendinimas nesukeltų disfunkcijų prokurorų ir nusikaltimų prevencinėje veikloje.

Pirma, reikia objektyviai įvertinti tai, kad dabartinė prokuratūros vizija nepilnamečių nusikalstamumo kontrolės srityje yra baudžiamasis persekiojimas, kurio funkcijos ribojamos

Lietuvos Respublikos prokuratūros įstatymu, Baudžiamuoju ir Baudžiamojo proceso kodeksais, be to, jis nepakankamai gerai suderintas su nepilnamečių nusikalstamumo prevencijos tikslais.

Antra, Lietuvos Respublikos politinė ir piliečių bendruomenė akcentuotai, t. y. socialiai perdėtai, beveik liguistai nukreipta į baudžiamojo persekiojimo misiją. Perfrazavę norvegų kriminologo Ch. Nilso mintis, kad teisė, o kartu ir nusikaltimų kontrolė stumiami iš humanitarinių teisinių sprendimų srities į gamybos institucijų kategoriją ir kad nusikaltimų kontrolė tampa tarsi pramonė (Nils, 1999, p. 167), galime teigti, kad šiuo metu Lietuvos prokuratūros vizija, remiantis galutiniais veiklos rezultatais, yra baudžiamasis persekiojimas kaip pramonė.

Lietuvos Respublikos politinė ir piliečių bendruomenė (partijos, Seimas, Vyriausybė, žiniasklaida, piliečiai ir pan.) lengvabūdiškai mano, kad izoliavus „nepatogius“ žmones greičiausiai bus išspręstos socialinės problemos ir kad kriminalinės justicijos technologijos užtikrina saugumą. Pastaroji aplinkybė rodo, kad nustatant socialines reakcijas į nepilnamečių nusikalstamumą būtina aktyvi visų prokurorų teisinių argumentų iniciatyva, rėmimasis Europos šalių ir JAV praktine patirtimi, taip pat Europos teise. Remiantis jauno asmens gerovės interesais, įtvirtintais tarptautinės teisės normose, būtina pataisyti ir papildyti galiojančius įstatymus numatant gerovės teisingumo įgyvendinimo modelio, sutelkto į resocializacijos, reabilitacijos, diversijos (*diversion*)¹ (Michailovič, 2001, p. 65; Sakalauskas, 2001, p. 161) ir mediacijos² (Michailovič, 2000, p. 13–17) taikymą.

Trečia, prokurorų specializavimasis nepilnamečių nusikalstamumo prevencijos klausimais turėtų būti visapusiškesnis nei numatoma „Nepilnamečių justicijos programoje“. Šiuo požiūriu keistina prokurorų vizija nepilnamečių nusikalstamumo prevencijos klausimais.

Pagrindinė prokuratūros, kaip ir kitų teisinių institucijų, iš totalitarizmo laikų likusi teisėsaugos elgsenos nuostata nusikalstamumo kontrolės srityje – ne tik teisinių institucijų uždaramas visuomenei, bet ir profesinis teisėsaugininkų uždaramas. Dėl to daugelis teisininkų, išskyrus kriminologus, nusikalstamumo problemas labiau linkę spręsti tik teisinėmis priemonėmis. Tokios nuostatos įtvirtintos ir jų teisinį statusą reguliuojančiuose teisės norminiuose aktuose. Prokurorams būtina profesiskai persiorientuoti, plačiau taikyti kitų socialinių mokslų laimėjimus, t. y. dirbti taikant kriminologijos, sociologijos, socialinio darbo, socialinės psichologijos bei kitas žinias. Nepilnamečių socializacijos, desocializacijos, resocializacijos ir nepilnamečių nusikalstamumo prevencijos ryšys patvirtina seną vadybos taisyklę, kad norint valdyti reikia išmanyti valdymo dalyką, todėl būtina iš esmės pertvarkyti su nepilnamečių nusikalstamumo prevencija susijusių prokurorų profesinį regimą ir kvalifikacijos kėlimą.

Nepilnamečių nusikalstamumo prevencijos organizavimas turėtų būti paremtas strategijos nuostata, kad nepilnamečio nusikaltimas yra jo iškreiptos (disfunkcinės) socializacijos socialinis aidas. Taigi nepilnamečių nusikalstamumo prevencija turi būti pakoreguota ir nukreipta į disfunkcinės socialinės aplinkos sąveikas, kurioms esant nepilnamečiai asocializuojasi. Tik tuo atveju prokurorų socialinė reakcija į nepilnamečių nusikalstamumą bus tinkama, nes tai bus ankstyvoji intervencija į nusikalstamumą.

Socialinė prokurorų reakcija į nepilnamečių nusikalstamumą turėtų būti įgyvendinama didžia dalimi įstatymų įgyvendinimo (ypač jų vykdymo, taikymo) prokurorų vykdomos priežiūros būdu siekiant daryti poveikį socialinei nepilnamečių aplinkai, šalinant, neutralizuojant ir kompensuojant disfunkcinės nepilnamečių sąveikas su kitais žmonėmis.

Socialinių reakcijų į nepilnamečių nusikalstamumo veiksnius nustatymas remiantis tik nusikaltimų statistikos analizės išvadomis nėra tikslus, nes statistika atspindi anksčiau vyku-

¹ Diversijos (*diversion*) terminą galima aiškinti kaip „nukreipimą“, „atitraukimą“, „kitos krypties suteikimą“. Šis terminas vartojamas siekiant apibūdinti situaciją, besiskiriančią nuo tos, kurią sukuria oficialus teisingumo vykdymas, proceso nukreipimas ne baudžiamojo teisingumo linkme. Bendrąja prasme siekiant, kad asmuo nebūtų paveiktas visos teisingumo vykdymo aparato sistemos, jam stengiamasi taikyti kitas, ne teisingumo vykdymo priemones. Tai reiškia, jog taikoma diversija (*diversion*). Diversija – baudžiamojo persekiojimo nutraukimas efektyvumo sumetimais.

² Mediacijos taikymas susijęs su atkuriamojo teisingumo vykdymo modelio nepilnamečiams koncepcija pabrėžiant skirtumus nuo to modelio, kuriame bausmė iš esmės laikoma atpildu (retribucinis modelis) ir modelio, sutelkto į resocializaciją (reabilitacinis, resocializacinis, gerovės modelis). Pagrindinis atkuriamojo teisingumo modelio tikslas yra dėl nusikaltimo padarytos skriaudos atlyginimas arba kompensavimas.

sios nusikaltusių nepilnamečių socializacijos disfunkcijas, kurioms paveikti reikia jau pakoreguotų intervencijos priemonių.

4. Prokurorų vykdoma teisinė vaiko rezidentinės globos politika, veiklos vizija ir misija

Laiku reaguoti į atsirandančius nepilnamečių nusikalstamumo veiksnius būtų galima prokurorams vykdant teisinę vaiko rezidentinės globos¹ politiką. Prokurorai prižiūrėtų, kaip įstatymai įgyvendinami vaiko socializacijos, asocializacijos, desocializacijos, rehabilitacijos ir resocializacijos atvejais. Globojamasis prokuratūros požiūris vaiko socializacijos atžvilgiu infrastruktūriškai įsiliėtų į Lietuvos valstybės pareigą, suformuluotą tarptautinės teisės šaltiniuose.

Prokurorų veiklos vizija – teisinė vaikų (nepilnamečių) rezidentinė globa, valstybės vykdoma įgyvendinant jų nekriminogeninės socializacijos ir nepilnamečių bei jaunimo nusikalstamumo prevencijos tikslus.

Prokurorų veiklos misija – prižiūrėti, kaip užtikrinama nekriminogeninė vaiko socializacija, kaip laikomasi vaiko teisių ir jo teisėtų interesų apsaugos, prireikus taikyti teises globos intervencines priemones, o nepilnamečiui padarius nusikaltimą prižiūrėti, kad baudžiamąja bei auklėjamąja korekcine intervencija² būtų siekiama atkurti socialinių disfunkcijų paveiktas jo socialines sąveikas, kad pagal galimybes ši intervencija vyktų natūralioje nepilnamečių aplinkoje gerbiant jų teises, skatinant asmenybės raidą.

Atsižvelgiant į kuriamą prokurorų viziją jų socialinė teisinė reakcija į nepilnamečių nusikalstamumą galėtų turėti tokias veiklos formas:

- 1) vaiko nekriminogeninės socializacijos priežiūra;
- 2) valstybės rezidentinės globos intervencinių priemonių taikymo priežiūra nepilnamečių socializacijos ir desocializacijos procesuose;
- 3) baudžiamojo persekiojimo veiklos perorientavimas į platesnio požiūrio **teisinės rezidentinės globos santykius** (taikant baudžiamosios intervencijos resocializacines priemones, ieškant alternatyvų laisvės atėmimui, inicijuojant ir pereinant prie atkuriamojo teisingumo vykdymo modelio nepilnamečiams baudžiamajame įstatyme taikymo, taikant resocializacijos priemones laisvės atėmimo bausmę atlikusiems nepilnamečiams):
 - a) taikant gerovės teisingumo vykdymo nepilnamečiams modelį;
 - b) taikant diversijos (*diversion*) ir mediacijos galimybes;
 - c) taikant desocializacijos ir rehabilitacijos priemones nepilnamečiams:
 - kurie yra padarę nusikaltimus (baudžiamąsias veikas), bet atleisti nuo baudžiamosios atsakomybės dėl amžiaus;
 - kurie vietoj kriminalinės bausmės veikiami prevencinėmis (ugdomosiomis, korekcinėmis) priemonėmis;
 - kurie nuteisti bausmėmis, nesusijusiomis su laisvės atėmimu;
 - kurie nuteisti lygtinai atidedant nuosprendžio vykdymą;
 - grįžę (ir lygtinai paleisti nepasibaigus terminui) iš laisvės atėmimo vietų, specialiosios globos (ugdymo) įstaigų;
 - kurie atliko laisvės atėmimo bausmę.
- 4) vaikų socializacijos institutų ir nepilnamečių nusikalstamumo kontrolės ir prevencijos subjektų veiklos **bendroji priežiūra** ir specialiųjų intervencijos priemonių taikymo vaikams priežiūra;

¹ **Rezidentinė globa**, ~é<lot. *residens*, kilm. *rezidentis* – liekantis sėdėti vietoje. Žr.: Vaitkevičiūtė V. Tarptautinių žodžių žodynas. L. Ž. – Vilnius: Žodynas, 2000. P. 417. > Tai teisiniu pagrindu kieno nors nustatyta nepilnamečio teisių ir interesų apsauga bei kontrolė nuolatinėje vaiko socialinėje, ekonominėje ir kultūrinėje aplinkoje (autorius komentaras).

² Šiame kontekste **intervencija** suprantama kaip tam tikras teisėtas koreguojantis įsikišimas į nepilnamečio gyvenimą ir tolesnį jo elgesį **jam padarius nusikalstamą veiką** siekiant tam tikrų teigiamų **vaiko socialinės integracijos rezultatų** (pokyčių).

5) informacinis bendravimas su valstybės institucijomis, nevyriausybinėmis organizacijomis ir piliečių bendruomene vaikų nekriminogeninės socializacijos ir nusikaltimų prevencijos klausimais.

Nepilnamečių baudžiamosiose bylose prokurorai kartu su baudžiamojo persekiojimo pirmaeiliais veiksmais turėtų numatyti galimybes taikyti ir gerovės (auklėjimo, globos) bei atkuriamojo teisingumo vykdymo priemones. Manome, kad plačiau taikydami **gerovės teisingumo vykdymo nepilnamečiams modelį**¹ teisėjai, prokurorai ir net policininkai turi didelę diskrecinę valdžią. Kai baudžiamajame procese yra daugiau galimybių veikti savo nuožiūra, prokurorai gali daugiau atsižvelgti į konkrečią desocializacijos ir resocializacijos perspektyvą įsipareigojant netraukti nepilnamečio baudžiamajon atsakomybėn.

Teisminio nagrinėjimo metu, remiantis gerovės teisingumo vykdymo nepilnamečiams modeliu, orientuojamasi į pagalbos nepilnamečiui teikimą, jo globą, resocializaciją bei gydymo ir auklėjimo poveikį, o ne į bausmės kaip atpildo pabrėžimą. Toks požiūris susijęs su bausmės, kaip resocializacijos priemone, suvokimu darant poveikį kaltininko asmenybei, atsižvelgiama į jo sutrikusio arba asocialaus elgesio tobulinimo būtinumą. Šiuo atveju net laisvės atėmimo bausmę reikia suvokti kaip laikiną socialinės teisinės pagalbos nepilnamečiui priemonę, panašią į detoksikaciją, taikomą narkomanui, po kurios narkomanas sąmoningai siekia gydytis ir nevartoti narkotikų, o nepilnamečis, nuteistas už sunkius ir labai sunkius nusikaltimus (naujame Baudžiamajame kodekse – už tyčinį nužudymą, tyčinį sunkų sveikatos sutrikdymą, išžaginimą, plėšimą ir panašiai), gali įsitraukti į naujų socialinių sąveikų pažinimą, ugdymą ir įtvirtinimą.

Diversio metodo taikymas yra greitesnis, efektyvesnis ir humaniškesnis, negu įprastu penitenciniu keliu siekiamas tikslas, nes nusikaltęs nepilnamečis suinteresuotas dalyvauti savo desocializacijoje ir resocializacijoje, kita vertus, jis neįtraukiamas į oficialią teisingumo vykdymo sistemą, o tai sumažina galimybę ir toliau nusikalstamai elgtis, t. y. recidyvą ir nusikalstamą karjerą. *Diversio* metodas prokurorui yra tarsi socialinis tiltas, kuris, vengiant eiti kriminalinės justicijos intervencijos keliu, leidžia pasirinkti socialinės individualiosios prevencijos kelią.

Dar gilesnę prevenciškai motyvuojančią prasmę turi mediacijos metodas, įgyvendinantis atkuriamojo modelio taikymą ir į prevencinio teisingumo procesą įtraukiantis nukentėjusįjį bei vietos bendruomenės atstovus. Atkuriamojo modelio esmė – procesas, kurio metu teisės pažeidėjas, nukentėjęs asmuo ir kitos suinteresuotos šalys susitaria, kaip bus pašalinti nusikaltimo padariniai.

Esamos ir galimos prokurorų nusikalstamumo prevencinės veiklos kryptys ir formos apskrityje ar savivaldybėje nėra izoliuotos nuo kitų suinteresuotų institucijų veiklos, jų teisinio statuso ypatumų, turimos darbuotojų kvalifikacijos, įstatymuose įtvirtintų prevencinės veiklos nuostatų. Tarptautinės teisės normų analizė parodė, kad nacionalinė teisės ir teisinė sistema turi tobuliau derintis prie Europos ir kitų šalių prevencinės veiklos standartų. Šiame derinimo procese yra daug socialinių teisinių spragų, kurias galėtų pašalinti prokurorai.

Nusikaltimai ir net jų prevencija dėl užsitęsusių diskusijų, kas jai turi vadovauti, koordinuoti ir pan., tebėra opi ir skaudi Lietuvos visuomenės problema.

Nusikaltimų problema, kaip socialinė problema, reikalauja kompleksinių sprendimų ne tik nacionaliniu, bet, o tai daug svarbiau, ir regioniniu bei savivaldos lygmeniu. Austrijos, JAV, Kanados, Didžiosios Britanijos, Suomijos, Vokietijos, Prancūzijos, kitų Europos šalių ir net Lietuvos patirtis rodo, kad abstrakčios vertikalios valdomos nacionalinės programos tik iš dalies pasiteisina, nes jos geriau pasiekia nacionalinius išteklius, o ne savo tiesioginį poveikio objektą – marginalines socialines grupes, turinčias labai konkrečias socialines koordinatas. Nusikaltimų sukeltų marginalinių problemų socialinės šaknys gali būti pasiekiamos tik per konkrečias apskričių ir savivaldybių horizontalaus valdymo programas. Taigi derinant centralizaciją ir decentralizaciją nacionalines vertikalias programas galima iš esmės papildyti arba net pakeisti horizontaliomis regioninėmis (apskričių) vietinėmis (savivaldybių, bendruomenių) programomis.

¹ Gerovės teisingumo vykdymo nepilnamečiams modelis susijęs su liberalia visuotinės gerovės valstybės koncepcija, turėjusia įtakos ir socialinei reakcijai nepilnamečių nusikalstamumo bei jų rehabilitacijos požiūriams.

Apskričių ir savivaldybių prevencijos programų vykdymas gali ne tik teigiamai paveikti kriminogeninę situaciją miestų ir rajonų savivaldybėse bei seniūnijose, sumažinti nusikaltimų baimę bei socialinę ir politinę įtampą, bet ir padaryti šias sritis saugias ir patrauklias plėtoti turizmą, verslą, įvairias kultūrines iniciatyvas, taip pat investuoti. Tokios programos leidžia veiksmingiau naudoti turimus finansinius išteklius, didinti atskirų (marginalinių) gyventojų grupių socialinį aktyvumą (tai ypač naudinga jaunimui) ir gerinti bendras gyvenimo sąlygas.

Išvados

1. Valstybės, prokuroro ir visuomenės institucijos bei jų veikla iki šiol nėra glaudžiai susijusios su nepilnamečių nusikalstamumo kontrolės strategija, taktika ir nusikalstamumo mažinimo procesu.

2. Kriminalinės justicijos ir socialinės prevencijos priemonių, nukreiptų prieš nepilnamečių nusikalstamumą, derinimas, pasireiškiantis bendra socialine teisine politika, yra aktualus stojimo į Europos Sąjungą kontekste įgyvendinant konstitucines žmogaus teises ir laisves, vykdamas teisinės sistemos reformos dokumentuose suformuluotas nuostatas.

3. Galėjimas visuomenėje išugdyti vaiko (nepilnamečio) nekriminogenišką pasaulėžiūrą yra esminė nusikaltimų prevencijos nuostata, suformuluota tarptautinės ir nacionalinės teisės. Vaikai neturėtų būti laikomi tik socializacijos ir kontrolės objektais. Jie turėtų būti aktyvūs visuomenės nariai, visaverčiai ir lygūs socializacijos ir integracijos procesų partneriai.

4. Prokurorai pagal tarptautinius teisinius standartus turi suderinti savo institucinį ir veiklos statusą, užimti objektyvius valstybės poreikius atitinkančias nepilnamečių nusikalstamumo prevencijos pozicijas.

5. Administracinio teisinio nepilnamečių nusikalstamumo prevencijos valdymo organizavimas yra vienas iš nusikalstamumo kontrolės sistemos pagrindinių valdymo svertų, kurie plačiąja prasme yra žmonės, informacija, įstatymai, doktrinos, materialiniai ištekliai, ekonominės paskatos, administravimas bei finansinis ir valdymo auditas.

6. Tikslindami prokurorų veiklos viziją nepilnamečių nusikalstamumo prevencijoje turime numatyti, kaip suderinti dabartines teises prokuratūros galimybes, jas papildyti, pritaikyti prie naujų galimybių, kad naujosios vizijos įgyvendinimas nesukeltų disfunkcijų nusikaltimų prevencinėje ir prokurorų veikloje.

7. Nepilnamečių nusikalstamumo prevencijos organizavimas turėtų remtis strategijos nuostata, kad nepilnamečio nusikaltimas yra jo iškreiptos (disfunkcinės) socializacijos socialinis aidas. Taigi nepilnamečių nusikalstamumo prevencija turi būti pakoreguota ir nukreipta į disfunkcinės socialinės aplinkos sąveikas, kurioms esant nepilnamečiai asocializuojasi. Tik tuo atveju prokurorų socialinė reakcija į nepilnamečių nusikalstamumą bus tinkama, nes tai bus ankstyva intervencija į nusikalstamumą.

LITERATŪRA

1. **Jungtinių Tautų** nepilnamečių nusikalstamumo prevencijos gairės (Rijado gairės), 68-asis plenarinis posėdis, 1990 m. gruodžio mėn. 14 d.
2. **Nepilnamečių** justicijos programa // Teisės problemos. 1999. Nr. 4.
3. **Vaikų** ir paauglių nusikalstamumo prevencijos nacionalinės programos vykdymas. Dokumentų rinkinys. Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerijos socialinių ekonominių programų vykdymo koordinavimo tarnyba. – Vilnius, 2000.
4. **Nils Ch.** Nusikaltimų kontrolė kaip pramonė. – Vilnius: Eugrimas, 1999.
5. **Goffman E.** The Presentation of Self in Everyday Life. – New York: Doubleday, 1959.
6. **Kryžkelė.** 2000. Nr. 2.
7. **Michailovič I.** Baudžiamajame įstatyme numatytų nepilnamečių resocializacijos priemonių taikymas. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S).
8. **Sakalauskas G.** Jaunimo baudžiamoji atsakomybė užsienio šalyse // Kvalifikacijos kėlimo kursų „Nepilnamečių kriminalinė justicija“ paskaitų medžiaga. – Vilnius: Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerija, Jungtinių Tautų vystymo programa, 2001.

9. **Sniečkutė M.** Nepilnamečių nusikalstamumas ir šeima. http://www:_sociumas_lt. Nepilnamečių nusikalstamumas ir šeima.
10. **Urmonas A., Urmonienė M.** Sociologiniai ir kriminologiniai marginalumo aspektai // Lietuvos sociologija amžių sandūroje. Respublikinė mokslinė konferencija. 2001 gegužės 24–25 d. pranešimas.
11. **Usher J. A.** Bendrieji Europos bendrijos teisės principai. – Vilnius: Naujoji Rosma, 2001.
12. **Vaitkevičiūtė V.** Tarptautinių žodžių žodynas. L-Ž. – Vilnius: Žodynas, 2000.

THE VISION OF PUBLIC PROSECUTORS' WORK IN THE SOCIALIZATION OF UNDER-AGES

Assoc. Prof. Dr. Algimantas Urmonas

Law University of Lithuania

Summary

Public prosecutors social reaction to delinquency of under-age must correspond with the international law and must occupy the position that meets the objective needs of delinquency prevention of under-age in Lithuania.

The vision of their activity encompasses the state legal residential protection of children, implementing the goals of non-criminogenic socialization.

The mission of the public prosecutors activity is to guarantee the supervision of the child's non-criminogenic socialization and the enforcement of child's rights and legal interests protection.

Keywords: public prosecutors' work, socialization of under-age, delinquency prevention